

Korszakok és korszakváltók a hazai agrárvilágban

ROMÁNY PÁL

„Tanuljunk a múlt hibáiból, és hasznosítsuk azokat jelenünkben... De ne átkozzuk el a múltat. Értsük meg a múltat. Építsünk rá egy jobb Amerikát.”

W. Averelle Harriman (1970)

„Világgazdaság létezik, de világkormány nincsen. A világfolyamatok összekapcsolódását a történelem hozta létre [...] Tele van negatív hatásokkal, számos veszteséssel ... A szabályozatlan pénzügyi világ veszedelmes és a kapitalista világgazdaság összeomlásához vezethet.”

Berend T. Iván (2004)

Kulcsszavak: korszakok, korszakváltások, új gazdasági mechanizmus, szervezeti jellegzetességek, jövő iránti felelősség, közreműködők.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Az emlékkonferencia bevezető előadása a közelmúlt évtizedek szakaszaival és szereplőivel foglalkozva megállapítja, hogy a 60-as évek derekán az agrárszférában megkezdett új gazdasági mechanizmus beváltotta a hozzá fűzött reményeket, amit a FAO akkori főigazgatója, Eduard Saouma követésre méltónak tartott a világ sok országa számára. A korszak hazai közreműködői tanultak másoktól, saját hibáikból, integrációkat szerveztek, felismerték, hogy az élelmiszer a magyarországi kőolaj. A közelmúlt értékelését tiszteletből és a jövő iránti felelősségből szükséges elvégezni, megemlékezve a személyekről is.

Az utak – legyenek életpályák, dűlőutak, vagy éppen autópályák – sokfélék, előfordul, hogy rejtélyesek. Az agrártermelés és az agrártársadalom változásait sem lehet egyenes vonalú, rendre csak emelkedő, egyszerű folyamatnak tekinteni. *Korszakok*, hosszabb-rövidebb időt követelő *átalakulások*, eredményesek, vagy csalódást hagyók követik egymást. Egy-egy szakasz akár évszázadban is mérhető, de ismerünk csak évtizednyi, sőt néhány évre vonatkozó szakaszolást is. A 20. századot

tekintve ez utóbbira több esetet is találunk a hazai agrárvilágban.

Mai konferenciánk témaköre¹ erre utal, ezt példázza. *Egy több szakaszos korszakra, valamint azok szereplőire, alakítóira koncentrálva a figyelmünket.* És tanulságaira. Nem szólhatunk minden fontos tételről, de remélem, hogy majd írásban kiadva több is olvasható lesz, mint amennyit most elmondhatunk.

Még inkább remélem, sőt *hiszem, hogy lesznek fiatal követőink*, múltunk kutatói, akik folytatják a viharos 20. század ag-

¹ Az MTA Agrártörténeti Bizottsága által a Mezőgazdasági Múzeumban 2008. november 18-án rendezett emlékkonferencia bevezető előadása alapján.

rártörténetének, tanulságainak feltárását, összegyűjtését. Számolva a jeles francia történész figyelmeztetésével, aki 1980-ban a következők szerint fogalmazott: „*egyre inkább meg vagyok győződve arról, hogy csak azt nevezhetjük történelemnek, ami a lehető legpontosabb utalás egy meghatározott időszakra.*”² Különösen itt, a Kárpát-medencében, a többször lecserélt államformák, felhagyott gazdálkodási rendszerek, átalakított társadalmi struktúrák, „elfelejtett szövetségi rendszerek” – és hasonló világában. Itt, ahol nem állítható – továbbra is a francia tekintélyt idézve –, hogy „*az érdeklődés a lármás eseményekről a lassú folyamatok megfigyelésére tevődött volna át*”. És itt, hazánkban, ahol „*az életrajz az egyik legnehezebb s egyben legérdekesítőbb történeti műfaj*”. (u.o.) Hangsúlyozhatjuk ezt a két jeles agrárszakemberre: *Izinger Pálra* és *Keserű Jánosra*, tevékenységükre, pályájukra, valamint a *jelzett korszakra* való emlékezésünk során is.

1.

Vállalásunk – úgy gondolom – *nagyobb, mint amit itt és most teljesíthetünk*. Segíthetnek természetesen a személyes élmények, a megélt történetek, a közösen végzett munka. Továbbá a megírt, olvasható önvallomások, dokumentációk.

Izinger Pál egyik kötete, az „*Így fejlesztettük állami gazdaságainkat*”, az *MTA Közgazdaságtudományi Intézetének* kiadásában jelent meg, még 1981-ben. (A felelős kiadó: *Nyers Rezső*.) Valójában interjúkötet, *Komló László* kiváló szerkesztésében. A beszélgetés résztvevői voltak: *Csizmadia Ernőné* egyetemi tanár, *Donáth Ferenc*, az Intézet tudományos tanácsadója és *Hont János*, az *Országos Tervhivatal* ny. elnökhelyettese. Dedikált példányát a Szerző „a daliás időkre emlékezve” bejegyzéssel küldte meg számomra

Kecskemétre. A Bábolnai Ankétok – ahol *Izinger* elnökölt – köteteivel együtt őrzöm azóta is.

Keserű János könyvét, a *Parasztorsfordítók között* című, 2007-ben megjelent írást, korrajzot az előszót író *Nyers Rezső* „értékes agrártörténeti alkotásnak” nevezte ajánlásában. Beszámoló olvasható a könyvben a hatvanas években formálódó új gazdasági mechanizmus kidolgozásáról, a készülő reformokról, a „revízió gyanús” munkálatokról. Főleg persze az *agrárpolitikai munkacsoportról*, amelynek elnöke *Keserű János* FM miniszterhelyettes volt. Tagjai: *Csete László*, *Garamvölgyi Károly*, *Hont János*, *Klenczner András*, *Lányfalvi Sándor*, *Molnár Imre*, *Nyíri Béla*, *Romány Pál*, *Sághy Vilmos*, *Simka István* és *Villányi Miklós*. Ír még 33 felkért szakértőről is *Keserű János*. Mindenesetre: *elindult 1966. január 1-én* (még tipegve, két évvel az általánosan hatályba lépő új mechanizmus előtt) a később (halkan) *magyar agrármodellnek* nevezett, rejtőzködő magyar „vállalkozás”. A *Le Monde Diplomatique* is így minősítette. A tekintélyes francia lap 1982-ben már azt írta: „A magyarok – hátat fordítva annak a modellnek, amely nyilvánvalóan csődöt mondott – a szocialista gazdaságban példa nélkül álló fellendülést valósítottak meg a mezőgazdaságban.” Mi tudjuk, nem volt könnyű.³ Végül is egy más gazdasági korszak született, felcseperedett. Két-három évtizednyi időre. Magyarországon. Később még *Kínában*...

Kidolgozói, formálói elismerést is, mellőzést is, gyanakvást és bírálatot is, egyaránt kaptak. Akkor is, később is. Magyarázkodniuk kellett. Itthon is, külföldön is. Falvainkban főleg örömet jelentett, a városokban pedig jobb ellátást hozott, a külkereskedelmi forgalomban nagyobb agráraktívumot.

² *Georges Duby – Guy Lardreau: Párbeszéd a történelemről*. Akadémiai Kiadó, 1993. 54., 58. o. (Kiemelések: R.P.)

³ Ki volt Kádár? Szerk.: Rácz Árpád, Rubicon Könyvek, 2001. 122. o.

A FAO Magyarországon járó főigazgatója, Eduard Saouma – 15 évvel bevezetése után értékelve – követésre méltónak tartotta a világ sok országa számára.

2.

Következzék most a *korszak agrárgazdasági, szervezeti jellegzetességeiből* néhány, akár mérföldkőnek is tekinthető, mindenképpen jelentős változat, mai divatszóval: *hungarikum*. Nincs teljes kép – főleg egyetértéssel minősített kép – az említett évtizedek agrártörténeteiről, az adott viszonyok alakulásáról és alakításáról, jöllehet számos feldolgozásról tudunk már a századforduló idejéből. Legyünk türelemmel, de *őrizzük a kor megritkult dokumentumait, soroljuk, rendezzük tanulságait, védjük* az anyagi és a szellemi megsemmisüléstől, minden irányú torzítástól.

A számba vehető (és veendő) társadalmi-gazdasági változások, a rurális térségek, települések átalakulásának regisztrálható adatai mellett *jeles történeti munkák* – tudományos, vagy leíró monográfiák – is kézbe vehetők immár. Az MTA Agrártörténeti Bizottsága kezdeményezésére – és részvételével, kormányzati támogatással – olyan összefoglalásokat mondhatunk magunkénak, mint: (időrendben sorolva) az 1996-ban kiadott *Magyarország agrártörténete*, csaknem 150 ív terjedelmű, eredetileg három kötetre tervezett munka, az *Agrártörténeti életrajzok* kötetei, *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig* című, 1988-ban az Egyesült Államokban is kiadott könyv és legutóbb, a harmadik kiadás előtt álló *Agrárvilág Magyarországon 1848-2002* című munka. A természetekintélyes, különösen ha az egyetemi tankönyveket, vagy a különféle gazdaságtörténeti munkákat – amelyekben az agrártémák nem hagyhatók el – is figyelembe vesszük.

Nincs itt helye annak, hogy mezőgazdaságunknak az ún. magyar agrármodell időszakát értékeljük, minősítsük. Azt pl., hogy *aranykora volt-e* az ágazatnak vagy

sem. Annak az eldöntése sem konferenciánk dolga, hogy a 20. század évtizedei – azaz feudális, feudálkapitalista, szovjetizált, majd szocialista időszakai – hogyan szakaszolhatók, osztályozhatók. Egyébként is: *az agrárgazdaság nem annyi, mint pl. az autóbuszgyártás. Mindig léteznie kellett, s mindig sokféle volt*. Országon belül is. Egyik „műhelyében” MT-SZOT zászlót nyertek, a másokban árvízzel, faggal, mérlegghiánnyal küzdöttek...

Indokolt mégis *néhány általánosítható jellegzetességre* rámutatni, mint a modell sikerének elengedhetetlen feltételére. S még inkább: *a tanulságokra*. Akár csak felsorolásként, nem teljeskörűséggel, vitatható utalásokkal.

Az első kiemelés, hogy a modell legjobb építői, útkeresői és éllovasai nem szégyelltek tanulni másból! Hol kényszerű „illemességéből”, hol jól felfogott saját érdekeikből kiindulva. És a tanulnivalónak nem volt „égtája”, sem „színe”. (Legfeljebb a valutájának.) Eljutottak így a pótbeporzástól mister Garst kukoricahibridjeihez, és így Martonvásár lett a „Kelet” kukorica-Mekkája. A hidas traktort leváltotta a Lenz-Moser rendszer a szőlőkben, a kosztromai fajtát és a hármas hasznosítású magyar tarkát a *holstein-fríz*, meg a *charollais*. A Hoffer traktort a *John Deer* – és a tények tetszés szerint sorolhatók. (A strucc magyar háziállattá „varázslata” persze már egészen más korszakot idéz!)

Másodszor *említendő, hogy önmaga balgaságaiból önmaga tanulásának kötelező voltát is felismerte a hazai agrárvilág!* Tanult a falu, tanult a parasztság, miként azt már Darányi Ignác szerette volna elérni a millennium éveiben. Az ezüstkalászos tanfolyamokból *magasabb iskolába került a gazdálkodás*. Az egykori uradalmi intézők, a volt gazdatisztek és az agrármérnökök megtanulták *együtt* szervezni – a Zöld forradalom kényszerpályáin – a termelést, a feldolgozást, majd az értékesítést is. Bukdácsoló fegyelemmel.

Harmadszor *sikerük feltétele volt – a sokat emlegetett, ám napjainkra szín-*

te elfeledett⁴ – horizontális, valamint a vertikális integráció elfogadása, kiépítése! Vitákkal persze. Az integrátort helyenként imperátornak keresztelték, ám végül is látni kellett: a bozótharcosoknak leáldozott.

(Az agrárkereskedelem története – a háztájiból szerzett árut is beleértve – önálló konferenciát érdemelne. A mai állapot hasznélvezői is elősegítenék talán...)

Negyedszer szólni kell a magyar agrármodell, a hazai agrártermelés nemzetközi megítéléséről, értékeléséről, arról a külföldi érdeklődésről, ami a rendszer iránt megnyilvánult! További kutatásra vár mindannak feltárása, amiből az egész ország profitált. Pl. a kedvező megítélésből, hiszen az ország agrártermelésének szerepe, módszere – Kanadától Kínáig – érdeklődést váltott ki, és piaci kapcsolatok is involvált. Agrárszakembereinket – FAO szakértőként vagy más megbízatással – kedvezően fogadták a világ sok országában. A Szovjetunió távol maradt az ENSZ Mezőgazdasági és Élelmezési Szervezetének római központjától, a magyar tagság 1967. évi helyreállítását sem üdvözölte, ám érdekeinek képviseletét mégis, nem egyszer, a magyar féltől várta...

Ötödiknek – utolsónak –, ám akár legelsőnek is tekinthető hazai jellegzetesség volt a korszak több évtizedében az agrártermelés és a „parasztkérdés” különleges adottságainkkal egybeeső társadalmi-politikai kezelése! Szerepe volt ebben az „agrárország” mítoszának fenntartása mellett: ideológiai tantételeknek, az élelmezési gondok, a jegyrendszer figyelmeztető árnyainak, de személyi-vezetői adottságoknak és több más tényezőnek is.

A magyar agrárvezetés legtöbbször jól felismerte ezt – az egypárti rendszerben különösen jelentőssé tehető mozgásteret – és élt a lehetőségekkel. Amikor még főleg a származás döntött pl. az agrárvezetői posztok betöltésénél is, jelszóként hangoz-

tatta: „Zöld utat a tehetségnek!” Szerencsét hozott, ahol megfogadták. Később, a kőolajválság idején, az OMÉK főpavilonjában virított: „Az élelmiszerexport – a mi kőolajunk!”

A jelszavak persze nem mindig gyarapítják a szövetségesek számát...

3.

Korszakok, korszakváltók, sőt korszakalakítók sem teremnek – mondhatnánk – minden bokrban. Az agrárvilágban, ahol még egy klasszikus vetésforgó is legalább négy évet, egy ültetvény esetleg ennek tízszeresét követeli meg az időnek, igazán gondos építkezés – majd – esetleg még gondosabb értékelő elemzés szükséges egy összegezéshez. *Mégis: el kell végezni. A tegnapok iránti tiszteletből is, és a holnapok miatti felelősség miatt is.* Mindig az éppen soros nemzedéknek. A jelen idő birtokosainak. Itt, s persze az ország más pontjain. Nem várhatunk 150 évet, ahogyan a jobbhagyóság felszabadításának értékelésével – 1998-ban – megtörtént, megtettük.

Végül – ezért is – arról, hogy kik, miként rakták azokat a pilléreket, amelyekre a korszakok épültek, támaszkodtak? Mert Izinger Pálnak, Keserű Jánosnak – szerencsére – sok jó társa volt a szakmában. Itthon is, máshol is. Nem sorolhatom fel itt mindannyiukat. Ismét, főleg csak néhány csapatra utalhatok. Így:

1. *Elsőnek a „fényes szellők nemzedéke” néven emlegetett korosztályra, akik sietősen pótolni akarták elmaradásukat, akik közül többen már ott voltak – mint Keserű János is – Balatonszárszón, majd ott a politikai szemináriumokon, s mindennütt, ahol hitték, remélték, hogy a holnapot jobbra tehetik.*

2. *Másodszor utalnám szükséges – mert ez esetben sem lehet, csak utalást tenni – arra a régi értelmiségre, azokra a diplomásokra, esetünkben gazdatisztekre, jó-*

⁴Nem véletlen, hogy a **gazdálkodás** ebben és a további számaiban foglalkozik mezőgazdasági együttműködésekkel, integrációkkal. (Cs. L.)

szághormányzókra, számtartókra, erdőmérnökökre vagy állatorvosokra –, akik a velük dolgozó fiatalabb, előbb említett nemzedék tagjaival összefogtak, tanították őket – *bennünket*. Akik akkor is *genetikát* adtak elő számunkra, amikor az (szintén) elátkozottnak számított.

Ma már mindinkább a valóságos, avagy virtuális *agrárpanteonban* találjuk többségüket, mint *Mezőhegyesnek* a háború utáni első, civil „parancsnokát”, jószágkormányzóját, *Izinger Pált*. Itt említem *Ribiánszky Miklóst*, *Hegedűs András* volt „jószágkormányzóját”, az 1956-os *Nagy Imre*-kormány állami gazdaságok miniszterét, továbbá még sokunk volt professzorát, a 2003 novemberében, öt évvel ezelőtt elhunyt *Horn Artúrt* (akitől szintén szűk családi körben vettek búcsút). Emlékét itt, a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban őrzi különleges adománya is, az *Európai Állattenyésztők Szövetsége* által odaítélt sokkarátos Aranytőz DÍJ, amelyet különleges genetikai kutatásaival érdemelt ki.

Lehetetlen felsorolni a tiszteletreméltó Nagy Csapat sokunk által még ismert tagjait, agrokémikusokat, gazdászokat, gépészeket: *szakembereket*.

3. *Harmadikként* – befejező, de nélkülözhetetlen résztvevőként – a *korszakok formálóinak társult osztagait* említem. Sokan voltak, hiszen nem egyszerűen támogatói voltak a magyar mezőgazdaság nemzetközi felzárkózásának, hanem *érdekeltjei*, közvetlen gazdasági haszonélvezői is. Ki vitatná, hogy nem a *Győri Rába*, s élén *Horváth Ede* kellett ahhoz, hogy ismét tekintélyt jelentsen a mezőgépgyártás is Magyarországon? Vagy azt, hogy ahhoz, hogy a vegyipar nyitott legyen az agrárigényekre, hogy a svájci *Simazin* helyett az itthon gyártott *Hungazin* „kapálhasson”, devizamentesen szántóföldjeinken, szükség volt (akkor) a földművelésügyi miniszterhelyettes, *Keserű János* és a vegyipari miniszterhelyettes, *Szekér Gyula* jó egyetértésére is.

Amit még a *Győrffy István Kollégiumban* kezdtek kialakítani...

Vagyis: *a korszakokat nem bejelentik, nem kikiáltják, hanem a résztvevők megformálják, végigviszik*. Ha tudják...

A francia akadémia úgy foglalt állást egy vita során, hogy a 19. század elejéig a *hagyományos mezőgazdaság* időszakával kell számolni, ezt követően a *módszeres mezőgazdasággal* (tudjuk: kialakultak a nagy gyarmatbirodalmak), a 20. századtól pedig a *nemzetközi mezőgazdaság*, vagy tudományos mezőgazdaság korszaka érkezett el.

Nagy elődünk, *Erdei Ferenc* nem osztotta így ezt a nézetet. Rámutatott, hogy a föld nagy régióiban – így Közép- és Kelet-Európa nagy részén is – *a 19. század végéig éltek az őstermelés különféle formái*, jellemző volt a termelői önellátás és az öröklött „technika”, valamint az állandósult növény- és állatvilág. Más korszakolást látott tehát indokoltnak. 1967-ben már.⁵

Konferenciánk természetesen csak jelezheti most, hogy *ideje felelősen* – annyi figyelmeztetés, a *Római Klub* tudósai és mások szavai után – *értékelni a korszakok alakulását és alakítóiknak üzenetét*.

„Tanuljunk a múlt hibáiból!” – idéztem a mottóban Amerika egykori moszkvai nagykövetének figyelmeztetését. Idézek még – végszóként – egy 1991-ben publikált, ám ma különösen aktuális figyelmeztetést: „*Fennáll a veszélye annak, hogy olyan radikális kapitalista ideológia terjed el, amely elutasítja a mérlegelés lehetőségét, mert úgy véli, hogy minden szembehelyezkedési kísérlet eleve kudarcra van ítélve, és vakon bízik abban, hogy a piac erőinek szabad fejlődése mindent meg fog oldani.*”⁶

A veszély – a pápai definíció, sajnos – testet öltött, igazolódott. A „piac erőit”, a korszakokat egyébként nem emberek formálják?

Az agrártörténet erre világosan válaszolt. A XX. században is. A XXI. században szintén ez látható...

⁵ *Erdei Ferenc* (1967): A mezőgazdaság helye a Nap alatt. Korunk tudománya. Akadémiai Kiadó, Budapest

⁶ *II. János Pál pápa* (1991): Centesimus annus... Szent István Társulat kiadása, Budapest, 65. o. (Kiemelés: R.P.)